

Bachelorscriptie

over

Het spel van
Pieter van Woensel
in *Monitor*

Naam: Robbert Wigt
Studentnummer: 3372871
Begeleider: Ivo Nieuwenhuis
Afdeling: Vroegmoderne letterkunde
Datum: 10 augustus 2011

Inhoudsopgave

Inleiding 2

Hoofdstuk 1: Definitie van satire 3

Hoofdstuk 2: Pieter van Woensel 6

Hoofdstuk 3: *Monitor* 9

Hoofdstuk 4: Conclusie 20

Literatuurlijst 21

Inleiding

In de bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam ligt een exemplaar van *Monitor, of vertoogen, betrekkelijk tot de staatkundige en zedelyke huishouding der Republiek, en tot andere gewichtige onderwerpen*, uitgegeven in 1780. Over dit werk, waarvan vrijwel zeker is dat de arts, reiziger en schrijver Pieter van Woensel (1747-1808) de auteur is geweest, is weinig bekend. Een bekender werk van Van Woensel is het almanak-achtige, satirische tijdschrift *De Lantaarn*. Van Woensel bracht dit vanaf 1792 zes keer uit. Over dit tijdschrift en zijn auteur is het een en ander geschreven, onder andere door Marijke Meijer Drees en Ivo Nieuwenhuis in het kader van een onderzoeksproject over satire dat nu aan de gang is, genaamd *The Power of Satire*.¹ Meijer Drees en Nieuwenhuis hebben dit blad onderzocht vanuit een satirisch concept dat onder andere uiteen is gezet door George Test: satire als spel.

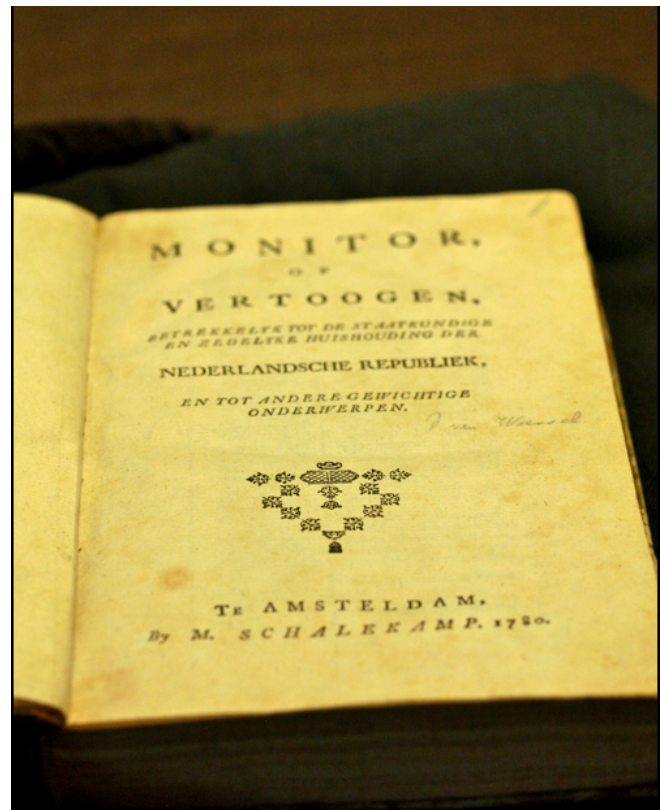
Omdat *Monitor* minder bekend is lijkt het me interessant om te onderzoeken wat voor werk dit is. *De Lantaarn* leende zich goed voor een analyse op satire als spel. Omdat er aanwijzingen zijn dat *Monitor* met min of meer eenzelfde insteek geschreven is zal dit concept ook als uitgangspunt dienen als ik me afvraag of *Monitor* een satirisch tijdschrift is.

Kort gezegd stel ik mezelf de volgende onderzoeksvraag:

In hoeverre wordt satire als spel toegepast in *Monitor*?

Eerst zult u een uiteenzetting van de definitie van satire vinden. Vervolgens treft u informatie over Van Woensel als persoon en zijn eigenschappen als schrijver. Hierop volgen mijn bevindingen wat betreft *Monitor* waarna ik met mijn antwoord op de onderzoeksvraag kom.

Ik ben tijdens het doen van dit onderzoek begeleid door Ivo Nieuwenhuis. Ik wil hem bedanken voor zijn vriendelijke en adequate hulp.

¹ <http://www.powerofsatire.org>

Hoofdstuk 1 Definitie van satire

Alvorens iets op satirisch gebied te analyseren is het eerst zaak vast te stellen wat satire eigenlijk is. Ik baseer me voornamelijk op een artikel genaamd 'De macht van satire: grenzen testen, grenzen stellen' geschreven door Marijke Meijer Drees en Ivo Nieuwenhuis. Dit artikel is geschreven in het kader van een onderzoeksproject over satire getiteld *The power of satire; cultural boundaries contested*. Satire is een moeilijk te definiëren begrip, maar pogingen zijn er genoeg gedaan.

Om met een werkdefinitie te beginnen wil ik M.H. Abrams aan te halen, iemand waarop Meijer Drees en Nieuwenhuis zich ook onder andere baseren: satire is volgens hem 'the literary art of diminishing or derogating a subject by making it ridiculous and evoking toward it attitudes of amusement, contempt, scorn and indignation'² en onderscheidt zich deze literaire kunstvorm van de verwante komedie door de strijdende vorm van humor. De satiricus gebruikt humor (Abrams denkt vooral aan de spitsvondige scherts (wit)) als wapen tegen een 'butt' dat bestaat buiten het satirische werk.³

Meijer Drees en Nieuwenhuis onderscheiden binnen het satire-onderzoek twee benaderingen: een formalistisch-retorische en een historisch-ritualistische.

Deze twee benaderingen zijn niet in het geheel tegengesteld aan elkaar. Zo gaan beide benaderingen uit van literaire satire uit enkele 'bloeiperiodes': de Romeinse van de twee eeuwen voor en na Christus en de Britse van met name de late zeventiende en de achttiende eeuw. Ook hebben ze een exclusieve gerichtheid op gecanoniseerde literaire satire van westerse, mannelijke auteurs.⁴

Voor beide benaderingen is de visie van Northrop Frye richtinggevend. Literatuur is volgens hem een universeel en autonoom systeem, gestructureerd door een netwerk van archetypische modi, symbolen, genres en mythen, die geëvolueerd zijn uit rituelen.⁵ 'Satire is militant irony: its moral norms are relatively clear, and it assumes standards against which grotesque and absurd are measured.'⁶

Volgens Frye zijn twee dingen essentieel om iets tot satire te kunnen rekenen:
- 'Wit or humour founded on fantasy or sense of the grotesque or absurd';
- 'Object of attack'.⁷

Beide benaderingen hebben waardering voor met name spitsvondige ('witty') satire, 'de' literaire satire die zich doelgericht ontwikkeld zou hebben uit een ruw en primitief oerstadium en die in een essentialistische definitie te beschrijven zou zijn. Ze zien (zelfs de 'hoge') satire als een minder volmaakte literaire kunstvorm, vanuit de gedachte dat 'grote' kunst universeel en autonoom is, en satire is vrijwel altijd gericht op iets specifiek (oftewel historisch). Ook vinden beide dat satire retorisch gezien stabiel opereert en een coherente morele boodschap uitdraagt. Ten slotte is de voorkeur voor de beschaafde satiricus een raakvlak.⁸

² Abrams 1999: 275-278

³ Meijer Drees & Nieuwenhuis 2010: 197

⁴ Meijer Drees & Nieuwenhuis 2010: 196

⁵ Meijer Drees & Nieuwenhuis 2010: 196

⁶ Frye 1957: 223, 224

⁷ Frye 1957: 223, 224

⁸ Meijer Drees & Nieuwenhuis 2010: 198

Kenmerkend voor de formalistisch-retorische benadering is dat de focus ligt bij een retorisch eenduidige, rationeel geconstrueerde driehoek binnen het satirische kunstwerk, en wel die van de satiricus ('satirist'), het satirisch object ('target') en de lezer ('satiree'). De satirist kan ofwel de rol van ik-dichter of ik-verteller, ofwel die van een fictief personage aannemen. In al die rollen wordt er van hem verwacht dat hij ondubbelzinnig intentioneel opereert; van de lezer (het publiek) wordt niet alleen aangenomen dat hij begrijpt op wie of wat de satiricus zijn spottende aanval richt, maar ook dat hij diens morele standaarden deelt.⁹

De focus van de historisch-ritualistische benadering ligt bij de historische ontwikkeling van literaire satire uit bepaalde primitieve oervormen. Er is in deze benadering daarom ook aandacht voor niet-gecanoniseerde en niet exclusief westerse satire, maar wel slechts in het licht van magie en ritueel waaruit 'echte', hoger gewaardeerde, gepolijste en spitsvondige kunstsatire – de 'art' – zich teleologisch ontwikkeld zou hebben (van 'magic' en 'ritual' naar 'art'). Ze zien in deze benadering de niet-gecanoniseerde satire dus slechts als primitief (voor)stadium.¹⁰

Aan deze twee benaderingen zijn de laatste decennia talloze andere benaderingen toegevoegd. Een trend in die ontwikkeling is het in twijfel trekken van vermeende eenstemmigheid en retorische stabiliteit in satire. Ook komen er bepaalde concepten van het carnavaleske en groteske tot stand om bepaalde culturele aspecten van satire aan het licht te brengen zoals sociale rolomkeringen, scatologisch en anderszins grof taalgebruik, de aandacht voor lichamelijke en dergelijke (Mikhail Bakhtin).¹¹

George Test heeft deels zijn bijdrage geleverd aan het historisch-ritualistische onderzoek maar heeft zich tegelijk aan bepaalde aspecten ervan onttrokken. Hij verbreedde de definitie van satire van tekstuele satire naar wereldwijd gepraktiseerde, (ook) eigentijdse 'ritualized exchanges on status' en andere 'ritual forms' (scheldwedstrijden, 'celebrity roasts' en dergelijke). Ook relateert hij de communicatieve helderheid van satire, aangezien bepaalde informatie of kennis vereist is om te begrijpen wat de satiricus wil zeggen. Ten derde wijkt hij af van de voorgaande benaderingen door voor te stellen vanuit een cultuursociologische benadering satire te onderzoeken. Satire is volgens hem te onderzoeken als een samenspel van vier cultureel of cultuur-historisch bepaalde 'social forms of behaviour': agressie/aanval, lach/humor, spel en oordeel.¹²

Het theoretisch kader van waaruit ik analyseer is het concept van *satire als spel* zoals dat beschreven wordt door Test, die zich liet inspireren door Roger Caillois. Volgens Test beweegt spel zich tussen twee "powers", *paidia* en *ludus*. *Paidia* staat voor spontane manifestaties, tumult, ongeregeldeheid. *Ludus* staat voor het tegenovergestelde, berekening, beredenering. Ironie ligt volgens Test aan de basis van de techniek van satire. Die ironie komt het sterkst naar voren in satire als spel. Satirespellen vallen in te delen in drie categorieën: *Agon* (competitie), *Mimicry* (nabootsing) en *ilinx* (desoriëntatie).¹³

⁹ Meijer Drees & Nieuwenhuis 2010: 196 & 197

¹⁰ Meijer Drees & Nieuwenhuis 2010: 197-198

¹¹ Meijer Drees & Nieuwenhuis 2010: 198

¹² Meijer Drees & Nieuwenhuis 2010: 199-200

¹³ Test 1991: 126-127

Agon betreft een soort wedloop tussen (meestal) twee partijen die elkaar met scherpe uitingen proberen aan te vallen. Test gebruikt in dit licht vaak de term *flytings*, de ruzies als literaire compositie die al bij de Soemeriërs geliefd waren. De vorm die volgens Test de *Agon* het best vormgeeft is de dialoog, met name als hij voor satire gebruikt wordt. Als voorbeeld gebruikt hij hiervoor de werken van Erasmus en Voltaire, die zich kenmerken door dialoog.¹⁴

Mimicry staat zoals gezegd voor nabootsing. Men laat iets of iemand een andere gedaante aannemen om te vermaken of te relativeren. Nabootsing kan gebeuren door iets te overdrijven en zo lachwekkend te maken; de eigenschappen van een personage worden geridiculiseerd. 'Parodie' is een term die zich hier goed voor leent.¹⁵

Ilinx is het teweegbrengen van desoriëntatie bij het publiek. Dit kan zowel door middel van het gebruik van diverse stijlen/taalvormen als door directe aanvallen (*paidia*). Er zijn talloze talige vormen die de geschikt zijn voor de doelen van de satirist. Denk hierbij aan sarcasme, paradoxen, bewust gekozen stijlfouten, antimetrieën, aforismen of *macaronics*, waarbij twee talen gemengd worden. Test noemt met betrekking tot *ilinx* ook *charactonyms*, oftewel namen die aan personages gegeven worden die bij het karakter van die personages aansluiten. Dit alles moet mensen tot verbijstering brengen.¹⁶

Ik verwacht dat *Monitor* zich goed leent voor een analyse op het gebied van satire als spel. Van Woensel was een auteur die vanuit een onafhankelijke positie schreef en bereid was allerlei autoriteiten op de hak te nemen (christendom, elites).¹⁷ André Hanou constateerde in zijn weblog al een "ironische manier van schrijven"¹⁸ in *Monitor* en zojuist is al vermeld dat volgens Test ironie aan de basis van satire ligt. Meijer Drees en Nieuwenhuis analyseerden al eerder *De Lantaarn* van Van Woensel op satire als spel.¹⁹ De kans bestaat dus dat *Monitor* zich ook leent voor een analyse op dit vlak, en om die reden zal ik vanuit dit concept kijken in hoeverre *Monitor* satirisch is. In het volgende hoofdstuk zal ik ingaan op de persoon en auteur Van Woensel.

¹⁴ Test 1991: 127-130

¹⁵ Test 1991: 133-146

¹⁶ Test 1991: 130-132

¹⁷ Van Woensel 2002: 121-122

¹⁸ <http://herkauwer.wordpress.com/2009/11/02/monitor-1780-1/>

¹⁹ Meijer Drees & Nieuwenhuis 2010: 208 e.v.

2.1 Leven

Pieter van Woensel (Haarlem, 1747-1808) was de zoon van een arts. Hij behoorde tot de remonstrantse kerk. Het feit dat Van Woensel opgroeide in het meest vrijzinnige protestante kerkgenootschap ziet Hanou als mogelijke oorzaak van Van Woensels onafhankelijke karakter.²⁰ Van Woensel sloeg niet direct dezelfde weg in als zijn vader. Aanvankelijk studeerde hij aan het remonstrants seminarium maar na twee jaar vertrok hij daar omdat, zoals hij zelf zei, zijn gevoelens niet overeenkwamen met die van de remonstranten. Vervolgens studeerde hij medicijnen in Leiden, waarin hij in 1770 promoveerde. In 1772 vertrok hij naar Rusland om als dokter in Russische dienst te treden. Hij bleef hier tot 1778. In 1780 (ten tijde van *Monitor*) was hij 'docter der marine' in Amsterdam. In 1784 is hij hier waarschijnlijk vertrokken, want in de herfst van dat jaar reisde hij via Marseille en Smyrna door een groot deel van Turkije. Van 1786 tot 1788 was hij marinearts bij de Russische Zwarte Zeevloot op de Krim. Vervolgens was hij weer marinearts in Amsterdam. In 1805 blijkt Van Woensel te zijn gepromoveerd tot 'Doctor-Generaal van de Marine'. Hij overleed op 20 april 1808.²¹

Hanou legt erg de nadruk op de onafhankelijkheid van Van Woensel. Er schemert volgens hem een onafhankelijke schrijverspersoonlijkheid door al zijn werk. Ook kenmerkend voor zijn werk vindt hij dat het altijd persoonlijk commentaar bevat, ook al zijn de teksten in principe zakelijke reportages. Van Woensel was een verlicht denker in die zin dat hij het oude en het godsdienstige durfde aan te vallen, maar hij nam als hij daar reden toe zag ook andere verlichten op de hak. Daarom betitelt Hanou hem als 'onafhankelijk verlicht'. Het zijn van een buitenstaander en de drang om nieuwe visies te ontdekken vormen karaktertrekken van hem.²²

Behalve *Monitor* en *De Lantaarn* schreef Van Woensel nog meer werken. In 1781 publiceerde hij bijvoorbeeld *Tegenwoordige staat van Rusland*, opgedragen aan tsarina Catharina II, en in 1791 en 1795 verschijnen twee delen van zijn *Aantekeekeningen op eene reize door Turkijen, Natoliën, de Krim en Rusland in de jaaren 1784-89*.²³

2.2 Van Woensels spel in *De Lantaarn*

De Lantaarn verscheen voor het eerst in 1792 en voor het laatst in 1801. In die tijd kwam het tijdschrift vijf keer uit. *De Lantaarn* heeft een opbouw die te vergelijken is met die van een almanak. Voorin staat telkens een kalender van dat jaar. Dan volgen 150 tot 200 pagina's aan beschouwingen, betogen en anekdotes. Net als Hanou merken Meijer Drees en Nieuwenhuis op dat Van Woensel een onafhankelijke houding aannam. Thematisch is het blad erg breed.²⁴ Allerlei onderwerpen komen aan bod: politiek, cultuur, religie, geneeskunde, reizen, etc.

²⁰ Van Woensel 2002: 116

²¹ Van Woensel 2002: 116-119

²² Van Woensel 2002: 121-122

²³ Van Woensel 2002: 119-120

²⁴ Meijer Drees & Nieuwenhuis 2010: 208

Hoe zijn de spelcategorieën nu in *De Lantaarn* terug te vinden? Van Woensel schreef *De Lantaarn* onder het pseudoniem Amurath-Effende Hekim-Bachi. Hiermee heeft hij al één spelcategorie ingevuld, namelijk de *mimicry*. Deze ‘Heer Amurath’ is een excentrieke, reislustige arts, wat Amurath een nabootsing maakt van Van Woensel zelf. Een tweede doel van deze *mimicry* zien Meijer Drees en Nieuwenhuis hierin: “Satire wordt vaak gepresenteerd als een bitter, noodzakelijk medicijn voor een samenleving die zichzelf wil genezen van allerhande sociale en morele kwalen, en de satiricus zelf is dan de arts die dit medicijn ter genezing aan zijn patiënt, het doelwit van de satire, toedient.”²⁵ Dit idee komt ook in *De Lantaarn* zelf naar voren. Het derde waar Amurath voor zou staan is de Cynische filosoof Diogenes van Sinope. Deze wijsgeer is vooral op een indirecte manier aanwezig in het tijdschrift. Met name in de titel van het blad is een verwijzing naar hem te herkennen: het is een verwijzing naar een beroemde anekdote over de filosoof. Volgens het verhaal loopt hij op een klaarlichte dag over de markt van Athene met een lantaarn, op zoek naar “een mens”. Diezelfde intentie, het in twijfel trekken van geaccepteerde waarheden, lijkt Van Woensel te hebben, zo blijkt ook in de eerste editie van *De Lantaarn*: “Hij verzoekt ’t publiek [...] noch eens te willen proeven, eer ’t misschien ook eenige citroenen tot knollen veroordeelt’.²⁶ Deze kritische, onthullende houding sluit goed aan bij het Cynische gedachtegoed, dat eind achttiende eeuw breed gewaardeerd werd door veel Europese verlichtingsdenkers. De arts Amurath is dus een eigentijdse vertegenwoordiger van Diogenes.²⁷

Ilinx is ook een spelcategorie waar van Woensel gebruik van maakt in *De Lantaarn*. Dit zit hem volgens Meijer Drees en Nieuwenhuis in de ‘grillige en associatieve manier van schrijven, met vele zijstappen, voetnoten en terzijdes’. De desoriëntatie vindt in die zin plaats dat de lezer moeilijk de verhaallijn en de boodschap van de tekst kan duiden. Het volgende fragment over nationalisme illustreert dit:

De waereldburger, die zijn vooringenomen oog slaat over de bewoners der aarde, ziet ze afgedeelt in koppels, ieder geleid door een of meer hoeders, liever houders, wier belangen ’t is hunne kudden bij zich te houden, en (daar hunne sterkte, welvaart en aanzien af hangt van de talrijkheid der kudden) ze ten koste der nabuurige kudden te vergrooten: waartoe zij zich allerlei onrechtvaardigheid, geweld en list veroorlooven. Hierom bejiveren zich de aanvoeders, om hun onderhoorigen te doen gelooven, dat zij beter zijn dan hunne nabuuren, zo als ook ’t land, waarop zij leeven of graazen. Naarmaate zij gelukkiger in dit onderwijs, in deeze opvoeding slaagen, hoe de onderdaanen meer publick spirit, volks-geest of patriotismus (in de oude betekenis van ’t woord) hebben. [...] Dan of deeze volks-geest ligt te blaazen is in hen, welke kijken over de muuren, die scheiden natie van natie, welke weeten, wie die muuren opgemetzelt hebben, en welke reeden zij daartoe hadden, in één woord, of deeze hoedanigheid in ’t oog eens cosmopoliets eene deugd dan eene dwaasheid zij..... Maar wat hebben wij met deeze speculatie te doen! zullen wij de waereld veranderen?²⁸

De passage bevat enkele wendingen, wat de lezer desoriënteert. In het eerste gedeelte behandelt Amurath het nationalisme met scepsis. Vorsten gebruiken het om hun machtsstrijd met hun ‘nabuuren’ te voeren. Dan wordt hij genuanceerder (deugd of dwaasheid) en ten slotte relativeert hij het vraagstuk (‘zullen wij de waereld veranderen?’)²⁹

²⁵ Randolph 1941 en Griffin 1994: 195

²⁶ *De Lantaarn voor 1792*: p. V

²⁷ Meijer Drees & Nieuwenhuis 2010: 208

²⁸ *De Lantaarn voor 1796*: 17-18

²⁹ Meijer Drees & Nieuwenhuis 2010: 209-210

Agon, zo constateren Meijer Drees en Nieuwenhuis, wordt niet toegepast door Van Woensel. Het competitie-element ontbreekt: *De Lantaarn* is geen deelnemer aan een persstrijd, maar beschouwt de thema's van buitenaf³⁰ (waarin je weer de onafhankelijkheid van Van Woensel terug ziet).

Meijer Drees en Nieuwenhuis noemen *De Lantaarn* 'ambigu als het gaat om serieuheid': 'Enerzijds speelt de satirische persona Amurath voortdurend spelletjes met de lezer en omkleedt hij zijn verhaal met de nodige frivoliteiten en relativeringen. Anderzijds geeft hij zijn ongezouten mening over actuele politieke en culturele kwesties, waardoor hij zichzelf plaatst binnen het (serieuze) publieke debat van zijn tijd.'³¹

Met deze kennis over Van Woensel en zijn manier van satire bedrijven wil ik overgaan tot een analyse van het werk waar deze scriptie om draait, namelijk *Monitor*.

³⁰ Meijer Drees & Nieuwenhuis 2010: 210

³¹ Meijer Drees & Nieuwenhuis 2010: 210

3.1 De bron

De volledige titel van de bundel is *Monitor, of vertoogen*³², *betrekkelyk tot de staatkundige en zedelyke huishouding der Republiek, en tot andere gewichtige onderwerpen*. Het woord *Monitor* staat van alle woorden het grootst gedrukt. Het WNT omschrijft dat woord als 'een Latijnsch woord dat *waarschuwer* beteekent, en dat het eerst in Noord-Amerika omstreeks 1861 gebruikt is als naam voor een bepaald type van oorlogsschepen.' De titel van het blad duidt er dus al op dat Van Woensel met dit blad mensen wil waarschuwen; hij wil hen op iets, of meerdere dingen, attenderen. Dit is al een teken van satire: de lezer wordt scherp gemaakt door een bepaalde vorm van beschouwen. In het vorige hoofdstuk kwam naar voren dat *De Lantaarn* een satirisch tijdschrift is en die heeft een zelfde soort titel: met een lantaarn, zo zagen we, trok Van Woensel geaccepteerde waarheden in twijfel.

Het tijdschrift kwam uit in 1780. In deze periode was De Republiek verwickeld in een hevige oorlog met Engeland. De aanleiding hiervoor was een gebeurtenis in 1776: de Britse koloniën in Noord-Amerika kondigden de onafhankelijkheid af. De Republiek zag hierin een overeenkomst met haar eigen opstand tegen Spanje tweehonderd jaar daarvoor, ook door de staatsvorm die de Amerikanen kozen (namelijk die van een republikeinse unie). Ook was men blij met deze tegenslag voor Engeland, dat inmiddels een zeer groot economisch imperium had. Hier kwam bovenop dat de Nederlanders wapens leverden in het Caraïbisch gebied. Na achtereenvolgens protesten en dreigementen van Engelse zijde ontstond door de frustratie van de Engelse superioriteit en de inspiratie die uitging van het Amerikaanse lef een oorlogsgezinde stemming bij veel Nederlanders. De oorlog had grote schade voor de Nederlandse oorlogsvloot, de koloniale handel en overzeese bezittingen tot gevolg.³³

Het blad kwam wekelijks uit en bevatte per week één tot drie artikelen. Het kwam voor het eerst uit op 7 april 1780, en voor het laatst op 18 augustus van datzelfde jaar. In de laatste uitgave zegt Van Woensel dat 'verscheide omstandigheden'³⁴ verhinderden dat *Monitor* vervolgd werd.

Monitor bestaat voor meer dan een kwart uit artikelen die betrekking hebben op politiek. Ook gaat ruim een kwart deel over de maatschappij en het Nederlandse volk (een deel hiervan heeft tegelijk betrekking op politiek, maar een groot deel ook niet). Nog eens een vierde heeft betrekking op buitenlandse zaken (waarvan enkele op Rusland). Het overige deel bestaat uit onder andere levensbeschouwelijke en geneeskundige onderwerpen.

Er staat geen auteur vermeld in de bundel. Toch durf ik aan te nemen dat het een werk van Van Woensel betreft. Hanou stelt dat het 'zonder twijfel' een bundel van Pieter van Woensel is³⁵ en René Bakker gaat hier in zijn proefschrift ook vanuit.³⁶ Ook de parallelle

³² WNT: 'vertoogen': aanschouwingen

³³ Kloek & Mijnhardt 2001: 27-28

³⁴ Van Woensel 1780: 153

³⁵ <http://herkauwer.wordpress.com/2009/11/02/monitor-1780-1/>

³⁶ Bakker 2008: 45-47

tussen de titels *De Lantaarn* en *Monitor* wijst op eenzelfde auteur, en net als *De Lantaarn* is *Monitor* in Amsterdam uitgegeven. Ook wijst de verscheidenheid aan onderwerpen die in beide tijdschriften valt aan te treffen op dezelfde auteur. Bovendien past de thematiek in *Monitor* goed in Van Woensels biografie (dan doel ik vooral op geneeskunde, buitenland en zeevaart). Ook op basis van dezelfde ironische stijl zoals Hanou die constateerde³⁷ zal men waarschijnlijk aannemen dat het eenzelfde auteur betreft.

Het ontbreken van een vermelding van de auteur is waarschijnlijk niet per ongeluk. Het is een eigenschap die de zogeheten spectatoriale tijdschriften uit die eeuw ook al hadden, en dat had een reden.

In de jaren dertig van de achttiende eeuw introduceerde de journalist Justus van Effen het fenomeen van spectatoriale geschriften in Nederland. In *De Hollandsche Spectator*, waarvan 360 wekelijkse afleveringen uitkwamen tussen 1731 en 1735, hield Van Effen de Nederlanders een spiegel voor van hun sociaal gedrag en dan met name hun wangedrag. Van Effen wilde met dit blad zijn landgenoten duidelijk maken dat het gedrag van de inwoners essentieel was voor het functioneren van een Republiek. Het fenomeen van dit soort tijdschriften kende Van Effen uit Engeland. In heel Europa heerste een debat rond sociabiliteit en maatschappij en door zijn internationale oriëntatie was Van Effen een ideale intermediair tussen de Engelse, Franse en Nederlandse cultuur.³⁸

Spectator-tijdschriften werden gekenmerkt door hun vaste formule. Een dergelijk blad verscheen één of twee keer per week en elke aflevering bestond uit meestal één beschouwing die meestal moraliserend getint was. De auteur van zo'n tijdschrift nam de rol aan van een ervaren, wereldwjs man, die met een mengeling van ironie en ernst de gebreken van mensen en van hun omgang met elkaar aan het licht bracht. In de loop van de eeuw verbreedde de spectatoriale formule zich; er werden steeds meer spectators uitgebracht die niet alleen moraliserende beschouwingen meer leverden maar zich ook bezig hielden met bijvoorbeeld esthetische of economische zaken. Rond 1800 was het genre min of meer verdwenen.³⁹

Van *De Hollandsche Spectator* en vele andere spectator-tijdschriften was anonimiteit dus een kenmerk. Men was dan vrijer in het schrijven, waardoor de auteur zijn taak als zedenmeester optimaal kon vervullen.⁴⁰ De geloofwaardigheid van een artikel, dat de schijnwerpers zette op de menselijke gebreken, werd niet naar beneden gehaald door de naam van een auteur, die zelf natuurlijk ook niet perfect was.⁴¹ In het geval van *De Hollandsche Spectator* kwam er nog eens bij dat Van Effen van niet elk artikel de auteur was.⁴² Ook was een anonieme auteur beter in staat het oordeel van anderen over het blad te vernemen.⁴³

Monitor heeft dus spectatoriale trekken. Van Woensel wil kritisch naar zaken kijken en zijn oordeel erover geven. Ook hij is een wereldwjs man en neemt soms de rol aan van zo'n zedenmeester. Enkele artikelen gaan net als de spectator-tijdschriften over moraal, maatschappij en onderwerpen die daarmee in verband liggen (enkele teksten die ik in dit hoofdstuk analyseer zijn ook van dat soort). Zonder de naam van Van

³⁷ <http://herkauwer.wordpress.com/2009/11/02/monitor-1780-1/>

³⁸ Kloek & Mijnhardt 2001: 73-74

³⁹ Kloek & Mijnhardt 2001: 88

⁴⁰ Te Winkel 1924: 228 en Keijser 1985: 53

⁴¹ Keijser 1985: 53

⁴² Te Winkel 1924: 229

⁴³ Te Winkel 1924: 228

Woensel (die zelf ook niet volmaakt is) erboven staan de artikelen meer op zichzelf. Hier komt ook bij dat Van Woensel in zijn inleiding, die ik in de volgende paragraaf zal bespreken, spreekt over 'wij' als hij het heeft over de auteurs. Net als Van Effens blad kan *Monitor* dus door meerdere schrijvers geschreven zijn. Hanou en Bakker gaan hier echter niet vanuit. Het zou ook kunnen dat Van Woensel de lezer hiermee nog meer in het ongewisse wil laten over wie de artikelen geschreven heeft.

Voor veel spectatoriale bladen die anoniem uitgegeven werden gold dat de titel van het blad ook gelijk symbool stond voor de auteur ervan (vb. *De Denker*). 'Spectator' heeft dus twee betekenissen. Primair duidt het de fictieve figuur aan die in weekbladvorm het publiek aanspreekt. Daarnaast staat het voor het weekblad zelf.⁴⁴ Dit valt ook goed op *Monitor* toe te passen: de 'waarschuer' slaat zowel op de auteur als op de titel van het blad. Deze anonieme waarschuer is een gedaante die Van Woensel aanneemt als auteur van het blad. Er is hier dus, net als in *De Lantaarn*, sprake van *mimicry*. In *De Lantaarn* werd echter de gedaante van een persoon met een naam aangenomen. In *Monitor* is het alter-ego een onbekend persoon (of personen, aangezien hij over 'wij' spreekt in de inleiding).

3.2 Van Woensels inleiding

Na de inhoudsopgave opent Van Woensel met een inleiding van twee bladzijden over *Monitor* zelf. Hij omschrijft hierin waarom hij aan *Monitor* begonnen is. Over de doelgroep zegt Van Woensel het volgende:

Het Geschrift, 't welk wy beginnen, is toegewyd aan het Gemeen⁴⁵, zelfs aan dat gedeelte welk het nimmer lezen, of horen noemen zal: want zo het nuttig is, moet deszelfs invloed zich ongevoelig verspreiden.⁴⁶

Dit geeft de algemeenheid van zijn werk aan. Hij is zich ervan bewust dat maar een klein gedeelte van de bevolking het leest, maar de thema's zouden voor iedereen interessant kunnen zijn, en alle delen van de bevolking worden aangesproken.

Van Woensel kondigt zijn onafhankelijkheid waar Hanou ook over spreekt aan:

Wy zullen zomtyds de vryheid nemen ons gevoelens over schryvers en schriften medeteden, en men moet het ons ten beste houden, zo wy het met ene buitengewone vrymoedigheid doen: want wy zyn niet voornemens iemand te vlyen, of ons oordeel naar de grootheid van naam afmeten.⁴⁷

Deze onafhankelijkheid stelt Van Woensel in *De Lantaarn* nog centraler door een Bijbeltekst met dezelfde strekking als motto te gebruiken: '...wy en hebben nooit met pluim strykende woorden omgegaan'⁴⁸, een citaat uit het Bijbelboek 1 Tessalonicenzen 2:5. Beide bladen hebben dus de insteek om te zeggen waar het op staat en niemand te sparen als Van Woensels mening daar aanleiding toe geeft.

⁴⁴ Van Effen 1984: IV

⁴⁵ WNT: De gemeenschap der burgers in den staat; de gemeene zaak, het gemeenebest, de staat, het vaderland.

⁴⁶ Van Woensel 1780: 1

⁴⁷ Van Woensel 1780: 2

⁴⁸ Van Woensel 1792: voorblad

Het feit dat Van Woensel dit al in zijn inleiding aankondigt, plus het feit dat dit ook zijn stijl is van zijn latere werk *De Lantaarn*, zegt veel over *Monitor*. Kleineren en denigreren is in het algemeen een van de eerste associaties die men bij satire heeft: 'diminishing or derogating', zoals Abrams in zijn definitie aangeeft.⁴⁹ We hebben hier dus met een belangrijke satirische basisvorm in *Monitor* te maken.

De lezer kan rekenen op een breed scala aan onderwerpen, aldus Van Woensel:

Onze voorraad is onuitputlyk. De Natuur, hare schoonheid, hare zeldzaamheden!⁵⁰

Ons vaderland is geen eiland, en de eilanden zelfs, schoon afgezonderd van 't vaste land, zyn door hunne belangen aan 't zelve verknodgt. Waarom zouden wy dan ook niet zomtyds van vreemde landen handelen? Onze briefwisseling met enige vrinden in Vrankryk, Duitsland en Rusland, geeft ons hoop op berichten, die wy menen dat onze lezers onaangenaam zullen zyn.⁵¹

Zowel in doelgroep als in thematiek is het dus een zeer algemeen werk. Van Woensel is door onder andere zijn reizen van een hoop markten thuis (zo zal ook in de teksten van *Monitor* blijken) en wil met die kennis iets doen. Allerlei onderwerpen zal hij onder de loep nemen – daar waar hij dit spottend, laatdunkend doet is deze manier van onder de loep nemen satirisch.

Voor verdere analyse heb ik enkele teksten uit de bundel geselecteerd. Die teksten gaan over:

- plichten die burgers voor het vaderland hebben (pagina 105-108);
- het leger (pagina 73-75);
- het gebrek aan manieren bij het Nederlandse volk (pagina 33-35);
- toename van gletsjers in Zwitserland (pagina 137-142).

De voornaamste reden dat ik deze teksten heb uitgekozen is dat het variërende onderwerpen zijn. Dit heeft twee voordelen: in de eerste plaats geeft dat een goed beeld van *Monitor* dat, zoals gezegd, zeer uiteenlopende onderwerpen behandelt. Ten tweede is door de verschillende onderwerpen na te gaan of de satire constant op dezelfde manier wordt toegepast, of dat dat ook per keer verschilt.

In de analyse zal ik elke tekst op elke categorie toetsen: ik verwacht immers dat in (een deel van) de teksten meerdere categorieën toegepast zijn. Bovendien kan ik door in verschillende teksten dezelfde categorieën te onderzoeken nagaan of de categorieën op dezelfde manier toegepast worden of niet. Omdat het het doel van het blad lijkt te zijn verschillende onderwerpen onder de loep te nemen en niet zozeer om een literaire wedstrijd van iemand te winnen, verwacht ik in principe geen *agon*. Daar zal ik dus weinig over spreken, maar zodra ik het ergens bespeur zal ik ook dit benoemen.

3.3 Tekst over plichten die burgers voor het vaderland hebben

⁴⁹ Zie p. 3 van deze scriptie

⁵⁰ Van Woensel 1780: 2

⁵¹ Van Woensel 1780: 2

Boven deze tekst staat een titel: 'Over de gezellige⁵² plichten'.⁵³ Deze tekst behelst een oproep aan de burgers om zich voor het vaderland in te zetten, met name als soldaat. Er volgt een betoog van iemand die op allerlei manieren probeert de lezer bewust te maken van zijn plicht. Op een erg felle en soms zelfs paniekerige toon doet hij beroep op de mensen om zich actief in te zetten voor hun land. Hij geeft hier zowel nationalistische als godsdienstige motieven voor. De hele tekst bestaat uit alinea's van elk zo'n vijf regels, waarin hij uitspraken doet over het plichtsbesef dat een mens zou moeten hebben. Het volgende citaat geeft manier aan waarop Van Woensel de lezer het hele stuk door benadert:

't Huis dat u bedekt en ten schuilplaatze strekt, 't brood dat u voedt; uwe vermaken; uwe behoeftens: alles legt uw hart de plicht op, om nuttig te zyn. Alles vordert uwe dienstvaardigheid.⁵⁴

De oorlogen van het midden van de achttiende eeuw zorgden voor een sterker nationalisme. Tegelijk met dit nationalisme groeiden de nationale communicatiegemeenschappen (boekbedrijf, tijdschrift & krant, culturele genootschappen). De Republiek vormden dus een steeds groter onderdeel van de kennissamenleving. Men werd zich meer bewust van wat er in de Republiek plaatsvond, waardoor men zich er ook meer bewust van werd dat men deel uitmaakte van dezelfde gemeenschap. Deze nationale communicatiegemeenschappen werden een alledaags onderdeel van ieders leven.⁵⁵

Ook door de verdeeldheid over bestuurlijke en economische kwesties in het land werd in het publieke debat het vaderland als een gemeenschap van eensgezinde burgers neergezet. Dit was een idealisering die waarschijnlijk een reactie op deze verdeeldheid was.⁵⁶

Dit uitte zich ook in een verschuiving van de betekenis van bepaalde woorden. Zo werd het woord 'nationaal' voor de achttiende eeuw gebruikt om de tegenstelling met 'regionaal' aan te duiden. In de loop van de tijd komt het met name tegenover 'internationaal' te staan.

Een zelfde ontwikkeling maakte het begrip 'burger' door. Was dat eerst vooral een aanduiding voor iemand die in een stad leefde, in de achttiende eeuw was dat vooral iemand die zich bewust was van zijn plichten jegens de nationale samenleving.

Het woord 'vaderland' is ook een typisch voorbeeld van een woord waarvan het gebruik in de loop van de achttiende eeuw toeneemt. Na 1750 wordt dat woord aanzienlijk vaker gebruikt, wat de groei van het natiebeseef en het nationalisme symboliseert.⁵⁷ Van Woensel past dit ook toe in zijn tekst, zo is te zien in de volgende twee fragmenten:

Antwoord my. Wat hebt gy gedaan, om uw vaderland van nut te zyn? dat die naam in uw hart de knaginge opwekke!⁵⁸

⁵² volgens het WNT duidde 'gezellig' meer op verbondenheid tussen mensen dan op de manier waarop wij dat woord nu kennen, wat meer in de buurt komt bij 'gemoedelijk'

⁵³ Van Woensel 1780: 105

⁵⁴ Van Woensel 1780: 106

⁵⁵ Kloek & Mijnhardt 2001: 218

⁵⁶ Kloek & Mijnhardt 2001: 25

⁵⁷ Kloek & Mijnhardt 2001: 224-226

⁵⁸ Van Woensel 1780, 106

Uw vaderland heeft uwe kindsheid naar de deugd gevormd; de wetgever maakt dat gy gelukkige dagen slyt; de krygsman, beverwd met bloed, sterft voor uwe verdediging; en gy wat doet gy voor hun?⁵⁹

Vermoedelijk drijft Van Woensel de spot met het beroep op natiebeseft. Ik heb enkele redenen om dit aan te nemen:

1. Hij parodieerde vaker in *Monitor*: zo kom ik dadelijk nog te spreken over een brief van een Zwitserse reiziger, maar ook bevat de bundel een artikel dat op naam staat van de keizer van China.

2. Dit fragment doet gechargeerd aan:

Gy slaapt en uwe medemenschen kermen rondsom u! De bebloede aarde is ten prooi aan 't ongeluk! Gy slaapt en wy schreijen!⁶⁰

3. Nergens anders in *Monitor* ontdek ik dergelijke passie van Van Woensel voor het vaderland. Sterker nog, in *De Lantaarn* is hij daar genuanceerd en ironisch over, zo bleek al op pagina 7 van deze scriptie;

4. In andere stukken van Van Woensel is hij veel genuanceerder en beargumenteert hij beter. De grove schrijfstijl vol uitroepstekens is elders niet in *Monitor* te vinden. Onderstaand citaat is een voorbeeld van hoe ongenueanceerd hij hier is:

De mensch is geboren om werkzaam te zyn. Te kruipen in luiheid is reeds dood zyn.⁶¹

Een boek waar deze tekst een parodie op zou kunnen zijn is *Schets van den braaven man in 't gemeen burgerlyk leven* van de predikant Johannes Wigeri (1750-1818).⁶² Wigeri zet uiteen hoe een individu in een gemeenschap hoort te leven en doet dat vooral vanuit een christelijke visie. Zijn tweede hoofdstuk is getiteld: "Over de gezellige plichten, welke burgers aan burgers verschuldigd zijn, ter bevordering van derzelver genoeg". Hij beargumenteert daarin waarom men zich moet inzetten voor het vaderland.⁶³

Een parodie op specifiek dit werk is de tekst van Van Woensel waarschijnlijk niet; niet alleen is de druk die ik heb kunnen vinden een uit 1790 (tien jaar na *Monitor*), ook ligt het accent hier meer op geloofsgemeenschap dan op vaderlandsplicht. Wel geeft dit aan wat voor ideeën men had op het gebied van gemeenschap.

In paragraaf 3.1 schetste ik de politieke situatie van de tijd waarin dit blad uit kwam: Nederland was in oorlog met Engeland. Een dergelijke oproep paste dus goed in deze tijd, want er moest strijd geleverd worden. Waarschijnlijk zullen er ook meerdere van dit soort oproepen geweest zijn in die tijd, dus daar kan deze tekst ook een parodie op zijn.

Om in speltermen te spreken: dat er *mimicry* in dit stuk wordt toegepast acht ik dus zeer waarschijnlijk. Hoe zit het vervolgens met de *ilinx*?

Aan de ene kant constateer ik dat Van Woensel zich wat overdreven voordoet en een wat extreem standpunt inneemt. Aan de andere kant kun je dit stuk ook als een

⁵⁹ Van Woensel 1780: 106

⁶⁰ Van Woensel 1780: 107

⁶¹ Van Woensel 1780: 105

⁶² Molhuysen & Blok 1918

⁶³ Wigeri 1790: 15

serieus stuk lezen. Er wordt niet zodanig gechargeerd dat het stuk totaal ongeloofwaardig is; Van Woensel kondigt ook nergens aan dat het hier een parodie betreft. De tekst heeft de vorm van een oprechte oproep die bovendien nog eens goed in de actualiteit past. Hierdoor is het heel goed mogelijk dat de lezer gedesoriënteerd raakte door het heen en weer geslingerd worden tussen twee interpretaties: enerzijds een ernstige oproep en anderzijds een imitatie van een bepaald fenomeen. We zien hier dus een soort ontregeling in die zin dat het moeilijk is om de tekst te duiden (iets wat in *De Lantaarn* ook al te herkennen was, zo bleek in hoofdstuk 2).

3.4 Tekst over het leger

In deze tekst legt Van Woensel uit wat hij zou doen als hij mocht bepalen hoe het er op het gebied van 's lands defensie zou uitzien. Het komt er op neer dat hij officieren zou laten promoveren en meer laten verdienen op basis van hun prestaties (en dus niet hun afkomst):

... met byvoeginge en beloften hen in dien graad te zullen avanceeren, waartoe zyn onpartydig oordeel hen bekwaam zoude oordeelen.⁶⁴

De tekst heeft de vorm van een serieus betoog. In de tekst is hij zeer sceptisch over de gang van zaken in het leger, en in die zin is er dus alweer sprake van een satirische tekst.

Van Woensel drukt zich behoorlijk sterk uit in dit stuk. In dit fragment is goed wat hij in *De Lantaarn* zelf noemt "half *stoïek*, half *cynieke* humeur"⁶⁵ te zien:

Hoe men meer luiden gelegenheid geeft door hunne verdiensten zich een weg ter bevordering te banen, hoe men meer verdiensten zal zien geboren worden. Is 't niet mathematisch zeker, dat die luiden, welke verzekerd zyn, dat bevordering en fortuin de zekere vruchten hunner militaire en andere talenten zullen zyn, 't braafste en 't bekwaamste zullen zyn?⁶⁶

Aan het volgende citaat gaat de vraag vooraf waarom een sergeant niet tot vaandrig kan promoveren, terwijl het hier een republiek betreft. Om te schetsen hoe bizar hij dit vindt uit hij zich ietwat overdreven. Niet alleen met het eerste zinsdeel, maar ook met het predicaat 'willekeurig'. De regels zullen ongetwijfeld niet helemaal willekeurig zijn bepaald, maar hiermee zet hij het nog meer af tegen de volgens hem 'natuurlijke' gang van zaken:

Men moet zich een soort van geweld aandoen (zo zyn wy aan 't tegendeel gewoon) om te begrypen dat 't niet de natuur maar ene willekeurige wet is, welke dien ontebovenkomelyken muur tusschen serjeant en vaendrig gesteld heeft.⁶⁷

In het volgende fragment chargeert hij weer enigszins om zijn punt te maken. Met de omschrijving 'de helft van een ordinair burgerlyk verstand' geeft hij de absurditeit van het huidige systeem aan. Hij zet zichzelf daarmee neer als iemand die zich zit te verbazen over hoe een bepaalde groep mensen zit aan te modderen:

⁶⁴ Van Woensel 1780: 74

⁶⁵ Van Woensel, 1796: 132, 133

⁶⁶ Van Woensel 1780: 75

⁶⁷ Van Woensel 1780: 74

Men behoeft maar de helft van een ordinair burgerlyk verstand te hebben, om te begrypen, dat by een voorvallende vacatuur men ligter een bekwaam vaendrig vinden zal onder alle serjeanten van een regiment, dan onder een party jonge luiden, welke men daartoe uit gunst opneemt.⁶⁸

‘Mathematisch zeker’, ‘zoort van geweld’, ‘ordinair burgerlyk verstand’... Het is allemaal dermate hard dat er hier weer een zekere ontregeling plaatsvindt. Het zijn bewoordingen die net wat aan de extreme kant zijn. Zoals gezegd is het als een serieus betoog opgebouwd, en ik meen ook dat Van Woensel oprecht neerbuigend doet over het systeem. Alleen door de harde manier waarmee hij er soms in gaat is het als lezer toch lastig te duiden wat Van Woensel nu ècht vindt. Anders gezegd: de vraag rijst op of hij daadwerkelijk zo verontwaardigd is als hij in deze tekst doet voorkomen. Dit maakt dat er ook hier weer *ilinx* te bespeuren valt.

3.5 Tekst over het gebrek aan manieren bij het Nederlandse volk

In deze passage reageert Van Woensel op iemand die een uitspraak heeft gedaan over het fatsoen van de Nederlanders:

Mylord Chesterfield merkt op meer dan ene plaatze zyner brieven aan, dat van alle beschaafde volkeren van Europa de Engelsen en de Nederlanders, in 't geen wellevendheid, gemanierdheid en beschaafdheid en diergelyke hoedanigheden meer betreft, de minst gevorderde van allen zyn. [...] en evenwel vreeze ik dat deze schryver ons te veel eer aandoet, met ons in dezelve klasse met zyne natie te stellen.⁶⁹

Het lijkt erop dat Van Woensel reageert op de vierde graaf van Chesterfield, Philip Dormer Stanhope (1694-1773). Stanhope was behalve staatsman ook schrijver, met als bekendste werk *Letters to his son*. Als ambassadeur is hij meermalen in Den Haag geweest.⁷⁰ Het is door het laatste gegeven goed te verklaren dat hij een opmerking over het Nederlandse volk heeft gemaakt.

Van Woensel betoogt dat Nederlanders onaangenamer zijn dan welk volk dan ook. Hij vergelijkt ze met Russen, die hij aangenaam acht vergeleken met de Nederlanders (hij verbleef van 1772-1778 in Rusland.)⁷¹ Hij vervolgt zijn betoog met een stereotiep dat twee elkaar op een weg tegenkomen, die zodanig smal is dat een ieder een stukje uit moet wijken. Hollanders zijn nooit bereid de eerste stap te nemen om uit te wijken, waardoor ze moeten terugkeren ofwel van de weg dreigen af te raken.

In een republiek is iedereen gelijk. Maar, zegt Van Woensel, het onderscheid tussen werkgever en werknemer blijft; ambachtslieden kunnen ongestraft nors zijn tegen hun knecht. Van Woensel veracht dit.

Ilinx valt hier te herkennen, met name in de vorm van directe aanvallen. In het volgende citaat spreekt Van Woensel de Nederlanders direct aan en is daarin hard in zijn oordeel:

't Menschdom heeft in 't algemeen, gelyk een instinct van goed en kwaad, ook een ander van beschaafd en lomp. Nederlanders, zo gy 't gehad hebt, gy hebt 't niet meer!⁷²

⁶⁸ Van Woensel 1780: 75

⁶⁹ Van Woensel 1780: 33

⁷⁰ Clarke & Mackenzie: 296-98.

⁷¹ Van Woensel 2002: 117

⁷² Van Woensel 1780: 35

Van Woensel doet duidelijk geen enkele poging om het voorzichtig te brengen. Sterker, uit de overdreven opsomming die hij in volgend citaat doet blijkt dat hij echt wil aanvallen. De woorden verschillen qua betekenis niet bijzonder veel van elkaar, dus hij had zijn punt met minder van dat soort woorden kunnen maken.

Het gros der Nederlanders heeft, in hun karakter, ene zekere stroefheid, stugheid, norsheid en kwastigheid⁷³ die gevoegd by hunne maar al te gewone lomphheid, hen beroven van 't grootste deel des genoegens, 't geen gezellige wezens, in een wederzydschen ommeegang en ene uitwisseling van kleine maar menigvuldige diensten smaken.⁷⁴

De vergelijking met de Russen bevat harde superlatieven: de termen waarmee hij hen omschrijft zijn al alles behalve zachtzinnig, en hij benadrukt dat hun uiterlijk zo erg is dat ze de Fransen doen vergeten, maar toch zijn ze nog een verademing vergeleken bij de Nederlanders:

De Muskovieters zyn een dom, ruuw, woest volk; hunne baert en kleding doen vergeeten dat 'er Franschen in de waereld zyn, en niettemin, vergeef 't my, onpartydige Nederlander, overtreffen zy onze landsgenoten verre in wellevendheid.⁷⁵

Als hij met het voorbeeld komt over twee mensen die elkaar op een smalle weg tegenkomen is hij ook ondubbelzinnig:

Wat my mishaaft, is dat hier dikwyls niemand den eersten stap wil doen. Is dit iets anders dan stugheid? Wat ziet men menigvuldiger, dan dat gebrekkige, oude, zwaar beladen luiden door hen, die 't geen moeite kost te wyken, van hun weg afgedrongen worden?⁷⁶

En als hij ten slotte over het gedrag van de ene stand tegen de andere spreekt is hij wederom duidelijk:

Hoe menigmaal ben ik niet ooggetuigen geweest der vlegelachtigheid, waarmede menschen bejegend wierden van hen, wier hoogste belangen 't was hun te behagen? Hoe vele ambachtsluiden hebben hun verval – niet aan hunne slechtheid - maar aan hunne norsheid dank te wytenghad?⁷⁷

Het hele stuk door ging Van Woensel dus volop in de aanval; hij begint kort met te vertellen waar hij op gaat reageren en vervolgens gaat hij ruim twee pagina's lang een tirade waarin hij harde woorden gebruikt, veel herhaalt en ook geen enkele tegemoetkoming doet aan een tegenovergesteld standpunt. Zeker in het kader van het nationalisme dat halverwege de achttiende eeuw opkwam⁷⁸ zal de lezer met zo'n tekst uit zijn ritme gehaald zijn. Verondersteld dat iemand constant met het idee leeft dat het Nederlandse volk een volk is dat in (bepaalde opzichten) superieur is aan andere volken en hij leest dan een tekst waarin dat idee hard onderuit wordt gehaald, dan is dat een mooi voorbeeld van ontregeling (*ilinx*).

⁷³ WNT: hardheid

⁷⁴ Van Woensel 1780: 33

⁷⁵ Van Woensel 1780: 33-34

⁷⁶ Van Woensel 1780: 34

⁷⁷ Van Woensel 1780: 34-35

⁷⁸ zie pagina 11 van deze scriptie

Wat *agon* betreft: Ik vind het moeilijk beoordelen vanaf welk punt, vanaf welke mate van strijd je van *agon* mag spreken. Heel herkenbare *agon* vindt hier niet plaats; geen literaire strijd, geen competitie. Wel hebben we hier te maken met een reactie op iemand, namelijk Lord Chesterfield. Daarom zou je kunnen spreken van hoogstens een vorm van *agon*.

3.6 Tekst over toename van gletsjers in Zwitserland

Bovenaan dit artikel staat: "Brief van den Heer M.T. Bourrit, Burger van Geneve, aan den Heer Graaf de Buffon, over 't aangroeijen der Ysbergen in Zwitserland".⁷⁹ Marc Theodore Bourrit (1739-1815) was een Zwitserse reiziger en schrijver. Dat wat hij schreef ging ook over de reizen die hij maakte.⁸⁰

In de inleiding van de brief looft de schrijver de geadresseerde vanwege het feit dat die hem wel eens aanhaalt. Dan vertelt hij dat hij nog meer aanwijzingen heeft voor de stelling dat de hoeveelheid gletsjers toeneemt in de Alpen. Vervolgens geeft hij negen argumenten die op die aangroei wijzen. Behalve op zijn eigen bevindingen die hij op zijn reis heeft opgedaan beroept hij zich op allerlei autoriteiten en op inwoners van de oorden waar hij langs is geweest. Hij haalt er alles bij om de stelling te onderbouwen, wat zo overdreven aandoet dat er zeer waarschijnlijk sprake is van ironie of zelfs sarcasme.

Er is hier duidelijk sprake van *mimicry*; de gedaante van de Zwitserse reiziger Marc Bourrit wordt aangenomen. De manier waarop Van Woensel dit invult lijkt een reden te hebben. De *Encyclopædia Britannica* typeert de stijl van Bourrit als een 'naive, sentimental and rather pompous style'.⁸¹

Dat sentimentele en pompeuze blijkt in Van Woensels imitatie van begin af aan. Hij leidt in met het overdreven complimenteren van de graaf:

Hoe veel waarder wordt my de studie der natuur niet, zedert ik daaraan 't genoegte verschuldigd ben, om myne waarnemingen door 't inzicht van uw *genie* bevestigd, en myne lastige reizen vergoed te zien, door de eeuw om door u te worden aangehaald; een eer, die myn oog strelender is, als die welke men ze aangedaan heeft, met ze over te zetten^{82,83}

In het laatste gedeelte zit weer een stukje ironie, omdat deze tekst een vertaling voorstelt.

Ik vermoed dat het grote aantal argumenten voor de toename van de gletsjers de naïviteit van Bourrit moet voorstellen. Denkt u zich eens in dat er negen anekdotes staan van onderstaande vorm, de een nog langer dan de ander:

Zo ik uit de Ysbergen van *Savoijnen* en *Valais* in die van 't Canton *Bern* overga, worden de bewyzen menigvuldiger en sterker, en zy verkrygen de grootste echtheid.

⁷⁹ Van Woensel 1780: 137

⁸⁰ Thomas 1908: 417

⁸¹ Chisholm 1910: 334

⁸² WNT: 'over te zetten': vertalen

⁸³ Van Woensel 1780, 137

Aan 't einde der valei *Lanterbrouws* was, voor veertig jaren, meer dan ene woning, dieper in de Alpen in gelegen, dan die van *Myrre* en *Ghimmel*; deze woningen zyn nu door 't Ys verslonden. In derzelve nabuurschap was noch een weg, om in 't hoge *Valais* te komen; dezelve is nu verloren.⁸⁴

Dit gaat een paar pagina's lang door. In verband hiermee maakt Van Woensel ook gebruik van *ilinx*. De lezer raakt gedesoriënteerd door een hoop irrelevante toevoegingen binnen een zin. Het doel hiervan zal waarschijnlijk geweest zijn om aan te tonen hoe overdreven Bourrit uitweidt. Deze *ilinx* dient hier dus de *mimicry*. Volgend citaat is daar nog een voorbeeld van. Toevoegingen zoals hier gedaan worden komen in andere artikelen van Van Woensel niet in zo'n sterke mate voor.

De Heer Paccar, omtrent tachtig Jaren oud, Notaris van 't Kerspel van *Chamouni*, in wiens handen de alleroudste documenten van dit land berusten, heeft my gezegd, dat deze valei voortyds tot 't district van *Carmajeur* behoorde, waar van de benaming afkomt van *Cour Majeure*, (Opper-gerichtshof) om dat aldaar de rechters vergaderden.⁸⁵

Niet alleen door bepaalde zinnen raakt de lezer gedesoriënteerd, ook door het geheel. Negen argumenten worden gegeven, bovenop de aanwijzingen die er al bestonden ("noch veel te voegen hebbe, bij 't geen reeds bekend is"⁸⁶), en die worden bepaald niet op een productieve manier gebracht. Soms zijn argumenten hetzelfde maar betreft het verschillende plaatsen. De desoriëntatie wordt dus veroorzaakt door de langdradigheid.

Ook voor deze tekst geldt weer dat de brief de vorm heeft van een serieuze tekst. De brief getuigt van veel kennis van zaken wat betreft de regio en de ontwikkelingen op het gebied van gletsjers. Een zoektocht op het internet naar de genoemde personen, zoals de geadresseerde Heer Graaf de Buffon⁸⁷ en de notaris Heer Paccard⁸⁸ levert ook een vondst naar daadwerkelijk bestaande hebbende personen uit die tijd en context op. En de stijl is weliswaar omslachtig, maar dat was die van Bourrit zelf ook. Wat betreft gedetailleerdheid en vorm zou het dus uitstekend een vertaling kunnen zijn. Daarom geldt ook hier weer dat er *ilinx* plaatsvindt doordat de lezer moeilijk kan beoordelen of het hier een vertaling of een parodie betreft.

⁸⁴ Van Woensel 1780: 140

⁸⁵ Van Woensel 1780: 138

⁸⁶ Van Woensel 1780: 137

⁸⁷ <http://www-history.mcs.st-andrews.ac.uk/Biographies/Buffon.html>

⁸⁸ <http://www.bookrags.com/research/michel-gabriel-paccard-scit-041/en>

<http://www.encyclopedia.com/article-1G2-3408501664/michel-gabriel-paccard.html>

Conclusie

De vraag die in mijn studie centraal staat is in hoeverre satire als spel, het theoretisch kader zoals onder anderen door George Test uiteen is gezet, in *Monitor* wordt toegepast. Bij het analyseren van de inleiding waren er al aanwijzingen dat *Monitor* satirisch is: in *Monitor* wil Van Woensel allerlei onderwerpen onder de loep nemen, en hij is niet bang om dingen te zeggen die voor mensen confronterend kunnen zijn, zo kondigt hij aan. Dit past bij zijn onafhankelijkheid en kritisch vermogen zoals men op basis van andere werken, met name *De Lantaarn*, heeft geconstateerd en het blijkt ook uit de titel van het blad: *Monitor* betekent waarschuwer.

In hoofdstuk 2 kwam naar voren dat satire als spel is onderverdeeld in drie categorieën, namelijk *agon* (competitie), *mimicry* (nabootsing) en *ilinx* (desoriëntatie). Zoals verwacht bevat *Monitor* geen overduidelijke *agon*; het blad bevat beschouwingen die los staan van een persstrijd. Ik heb in de tekst over het gebrek aan manieren bij het Nederlandse volk wel een reactie op iemand geconstateerd, namelijk op Lord Chesterfield. Hij schreef dat de Nederlanders een beschaafd volk waren en Van Woensel ontkende dat in elk opzicht.

Van *mimicry* maakt Van Woensel op meerdere manieren gebruik. Zo parodieert hij een keer een bepaald persoon, namelijk Marc Bourrit. Deze heeft een bepaalde schrijfstijl en Van Woensel drijft hiermee de spot door zijn gedaante aan te nemen en de eigenschappen van Bourrit te overdrijven. Ook zagen we een tekst die waarschijnlijk een parodie is op een bepaald fenomeen, namelijk het mensen wijzen op hun plichten voor het vaderland.

Ook vindt er *mimicry* plaats in de vorm van een anonieme auteur. Net als bij *De Lantaarn* zet Van Woensel niet zijn eigen naam boven *Monitor*. Het effect hiervan is dat de artikelen, die soms over imperfectheden van mensen gaan, niet overschaduwd worden door de naam van een imperfecte auteur.

Ilinx, zo bleek, kan op allerlei soorten manieren teweeg gebracht worden, en Van Woensel past het ook op meerdere manieren toe. Van desoriëntatie door middel van spelen met taal (zoals stijlfouten en paradoxen) is geen sprake. Directe aanvallen komen vooral voor in de tekst over de manieren bij het Nederlandse volk. Ook hebben we *ilinx* gezien die de *mimicry* dienden. Zo zagen we in de tekst over de gletsjers: de tekst is heel langdradig en dat bootst de schrijfstijl van Marc Bourrit na.

De manier waarop Van Woensel de lezer vaak desoriënteert is door vaagheid te laten bestaan over de duiding van de tekst. Dit bleek al uit het onderzoek van Meijer Drees en Nieuwenhuis, en dat wordt met een analyse van *Monitor* bevestigd. Het wordt in sommige teksten niet duidelijk wat hij echt vindt. De wijze waarop Van Woensel dit doet varieert. In hoofdstuk 2 zagen we al dat hij in *De Lantaarn* van standpunt verschuift en zo de lezer desoriënteert. In *Monitor* zien we het door overdreven bewoordingen of een wat gechargeerde schrijfstijl, wat vooral in de tekst over het leger gebeurt. Bij de brief van Bourrit en de tekst over plichten van burgers voor het vaderland zijn er aanwijzingen voor een parodie, maar het spat er ook weer niet dermate van af dat het met zekerheid te zeggen valt.

Deze bevinding past goed in Van Woensels onafhankelijkheid, wat Hanou benadrukt. Hij staat boven de meningsverschillen. Dit helpt hem nuchter een eigen standpunt te bepalen, maar hij voelt vervolgens niet een zeer grote behoefte die aan de lezer op te leggen. Hij wil de lezer enkel goed laten bezinnen, onder andere door met hem te spelen.

Literatuurlijst

Abrams, M.H., *A glossary of literary terms*. Boston 1999.

Chisholm, H., *The Encyclopædia britannica: a dictionary of arts, sciences, literature and general information, Volume 4*. The Encyclopædia Britannica Company, 1910

Clarke, W. en Shelton Mackenzie, R., *In The Georgian Era: Memoirs of the most eminent Persons who have flourished in Great Britain (1832-34) 1*. Geraadpleegd op <http://spenserians.cath.vt.edu/BiographyRecord.php?action=GET&bioid=33800>

Effen, J. van, *De Hollandsche Spectator*. Ed. P.J. Buijnsters. Sub Rosa, Deventer 1984

Frye, N., *Anatomy of Criticism. Four Essays*. Princeton, NJ: Princeton University Press 1957.

Meijer Drees, M. en Nieuwenhuis, I., 'De macht van satire: grenzen stellen, grenzen testen', in: *Nederlandse letterkunde* 15-3 (2010), 193-220.

Griffin, D., *Satire. A Critical Reintroduction*. Lexington: University of Kentucky Press 1994.

Keijser, P., *Suikerriet, suikerverdriet. Slavernij in enkele 18e-eeuwse teksten*. Educaboek, Culemborg 1985

Kloek, J.J. en Mijnhardt W.W., *1800. Blauwdrukken voor een samenleving*. Den Haag 2001.

Molhuysen, P.C. en Blok, P.J. (red.), *Nieuw Nederlandsch biographisch woordenboek. Deel 4*. A.W. Sijthoff, Leiden 1918. Geraadpleegd op http://www.dbnl.org/tekst/molh003nieu04_01/molh003nieu04_01_2073.php

Randolph, Mary Claire (1941), 'The Medical Concept in English Renaissance Satiric Theory: Its Possible Relationships and Implications', in: *Studies in Philology*, 38 (2), 125-57 (ook in Paulson 1971).

Test, G.A., 'The Roast: American Ritual Satire and Humor', in Ray B. Browne (ed.), *Rituals and Ceremonies in Popular Culture* (Bowling Green: Bowling Green University Popular Press), 160-77.

Test, G.A., *Satire: Spirit and Art*. Tampa, FL: University of South Florida Press 1991.

Thomas, J. *Universal pronouncing dictionary of biography and mythology, Volume 1*. J.B. Lippincott company 1908

Wigeri, J. *Schets van den braaven man in 't gemeen burgerlijk leven*. Amsterdam 1790.

Winkel, J. te, *De ontwikkelingsgang der Nederlandsche letterkunde V. Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde van de Republiek der Vereenigde Nederlanden (3)*. De erven F. Bohn, Haarlem 1924, tweede druk.

Woensel, P. van, *De Lantaarn. Satirische teksten uit de achttiende eeuw*. Ed. André Hanou. Amsterdam 2002. Griffioen.

Woensel, P. van, *De Lantaarn voor 1792*. Amsterdam z.j.

Woensel, P. van, *De Lantaarn voor 1796*. Amsterdam z.j.

Woensel, P. van, *Monitor, of vertoogen betrekkelijk tot de staatkundige en zedelijke huishouding der Nederlandsche Republiek, en tot andere gewichtige onderwerpen* (Amsterdam 1780).

Woordenboek der Nederlandsche Taal.

Geraadpleegde websites:

herkauwer.wordpress.com/2009/11/02/monitor-1780-1/

www.bookrags.com/research/michel-gabriel-paccard-scit-041/

www.encyclopedia.com/article-1G2-3408501664/michel-gabriel-paccard.html

www-history.mcs.st-andrews.ac.uk/Biographies/Buffon.html

www.powerofsatire.org